

## За робни и тржишни карактер привреде

Југославија је била прва социјалистичка земља која је почела са одбацивањем догматских схватања и предрасуда о социјализму и социјалистичкој привреди. Она је напустила концепт административне, централизоване привреде, обавезне колективизације на селу, и много тога другог. Она не смије сада застати и препустити другим социјалистичким земљама своју пијемонтску улогу у даљој реформи и усавршавању социјалистичког друштва у правцу што потпуније демократизације и социјалистичке привреде, у правцу њене далеко веће ефикасности.

Ми морамо сузбијати и до краја одбацивати концепцију социјалистичке привреде као неробне, јер самоуправљања нема без самосталности привредних субјеката, без робног и тржишног карактера привреде.

Ми морамо сузбијати и до краја одбацивати концепцију социјалистичке привреде као привреде монистичке у погледу својине над средствима за производњу, као привреде са искључиво опште-друштвеним власништвом, концепцију која негира социјалистички и самоуправни карактер осталим облицима власништва и привређивање, прије свега *задружном* па и *индивидуалном*, поготово тамо где се не употребљава туђи рад.

Проблематика својине у социјализму је централни проблем предстојећих реформи социјалистичких привреда. Ради се о карактеру, мјесту и улози прије свега задружне, тј. групе колективне у ужем смислу или и индивидуалне, породичне својине и то прије свега са становишта, снажења ризика и материјалне одговорности и сљедствено томе, веће ефикасности привређивања, веће продуктивности и рационалности, веће и структурно прилагођење укупне производње и веће запослености. Само ако обезбједи такве привредне перформансе, такву привредну ефикасност, социјалистичка па и наша самоуправна привреда ће положити испит пред историјом.

Питање економске мотивације јесте један од основних углавном до сада неријешених проблема свих социјалистичких привреда. економска мотивација је најдиректније ве-

зана за положај произвођача и њихову привредну самосталност, али такође и за карактер власништва, и с тим повезано, за преузимање ризика и материјалне одговорности за резултате пословања.

Мотивација за добро привређивање, продуктивност, домаћински однос, прилежност у раду, уштеде (рада, средства и енергије), ефикасност и конкурентност, по природи ствари, је изузетно висока у организацијама удруженог рада у задружној својини. Тим прије што ризик за неуспјешно пословање, губитке и стечај преузимају сами задругари, као сувласници, а не друштвена заједница, што је иначе случај са организацијама удруженог рада у опште-друштвеној својини.

Стога нормативним рјешењима и друштвеном климом, ослободимо сада увелико спутану личну, породичну, групну, задружну привредну иницијативу, мотивацију, правну сигурност, перспективност и друштвени статус, без чега тешко да може бити ефикасне привреде и изласка из привредне кризе.

Задружна својина, сувласништво, групна, колективна (у ужем смислу) својина и задружни вид привређивања требало би да доживе своју пуну ренесансу и равноправност у нашем самоуправном социјалистичком друштву. Не треба заборавити идеје оних великих социјалистичких писаца који су социјалистичку привреду замишљали у виду предузећа која би била у *сусвојини* радника у њима запосленим, као радничка, сувласничка *дионичарска*, акционарска, де факто задружна предузећа, гдје су радници, тј. непосредни произвођачи истовремено сувласници, задругари, за разлику од капитализма (гдје радници нису власници, нису сувласници, већ су само најамни радници).

Ми, свакако, морамо, и (прије свега привредно-системским ријешењима), ширити, очувати, *реално репродуковати опште друштвену својину* над основним средствима за производњу — увођењем реалне амортизације, аутоматском ревалоризацијом друштвених средстава и реалним каматама на све депозите по основу амортизације и акумулације. Ми морамо, такође, проширивати опште друштвену својину, односно, како то ми кажемо, проширивати материјалну основу удруженог рада, увођењем друштвено договорене минималне акумулације, односно везивањем пораста личних доходака (изнад минималних, загарантованих) и опште и заједничке потрошње са порастом акумулације и то за сваку привредну групацију у чврсто одређеној процентуалној сразмери. То, наравно, не значи задржавање друштвеног власништва над средствима за потрошњу, као што су станови. Узгред да кажем да би друштвено било далеко рационалније да друштвене станове, у форми дугорочног кредита, откупљују носиоци станарског права, с тим да се

та тако прикупљена средства усмјеравају у производне токове друштвеног сектора. А грд будуће станбене изградње вршити у оквиру стамбеног задругарства. Међутим, ми морамо напустити претјерано фетишизирање опште-друштвене својине као једино својине иманентне социјализму. Морамо проширити просторе за остале облике својине прије свега задружне па и индивидуалне, породичне, поготово тамо где су власници истовремено и произвођачи, а то је случај, углавном, у пољопривреди и малој привреди гдје се не користи туђа радна снага односно гдје не долази до експлоатације.

Главно обиљежје и циљ социјализма (за разлику од капитализма) требало би да буде укидање класне подјеле друштва, класе власника средстава за производњу, с једне, и класе најамних обезправљених радника, с друге стране, ликвидирање експлоатације туђе радне снаге а не толико карактер својине, нити монизам опште друштвене својине. Експлоатација односно приливање једних у друге организације и области, од једне категорије радника и становништва у друге, може, уосталом итекако да буде у доменима за искључиво опште-друштвеном својином.

То, наравно, не значи да у доменима задружне и индивидуалне, тј. породичне својине и вида привређивања не треба запошљавати другу радну снагу. Али, да не би било експлоатације, тим запосленим радницима у задружном, односно групном и у ужем смислу колективном, и индивидуалном, односно породичном виду привређивања требало би обезбиједити најмање исте радне услове и личне дохотке, социјалну и здравствену заштиту и друго као год и радницима у организацијама удруженог рада у опште-друштвеној својини. При том би требало, по мом мишљењу, предвидјети институционалне могућности и обавезу да издвајањем дијела дохотка за те сврхе ти други трајно запослени радници у задружним организацијама мале привреде и других области, полако постају сувласници, задругари, који би и по основу уложених средстава примали дио личног дохотка у зависности од резултата пословања и привређивања.

Ми бисмо морали прихватити и уградити у наш привредни и политички систем, у Закон о удруженом раду, у Устав и друге законе — као наше трајно одређење — да је социјалистичко и самоуправно како опште-друштвено, тако и задружно (односно групно или колективно у ужем смислу ријечи власништво и вид привређивања, а такође и оно индивидуално породично власништво вид привређивања који почивају на сопственом раду, односно који не експлоатишу туђу радну снагу, а преузимају на себе ризик сопственог, самосталног пословања и привређивања.

Према томе, задружне и сличне организације јесу и треба да буду *интегрални и равноправни дио удруженог ра-*

да а задружну својину и задружни вид привређивања треба третирати као социјалистичке и као самоуправне. Чак и једна Албанија — прочитасмо ту недавно — проглашава социјалистичком својином не само државну већ и задружну својину.

Ми се морамо до краја ослободити *предрасуда* како у односу на задружну и индивидуалну својину над средствима за производњу, поготово тамо где нема нити може да буде експлоатација туђе радне снаге, тако и у односу на пољопривреду, индивидуалне пољопривреднике и самосталне привреднике. А тамо где треба интервенисати, чинити то прописима и пореском политиком.

Ми морамо реafirмисати и што брже и потпуније развијати савремено *задругарство* нарочито у пољопривредној производњи и у преради пољопривредних производа, али и у занатству, малој привреди, туризму и угоститељству, трговине, у стамбеној изградњи, организовању штедње и у другим делатностима.

Уз шире друштвено разумијевање, законску и другу регулативу и подстицање, слободно задругарство и задруге могу веома много да допринесу динамизирању укупне друштвене производње и њене структуре, успоравању одлива радне снаге са села, повећању укупне запослености, и посредно, рјешавању инфлације и наших спољно-трговинских проблема.

У Закону о удруженом раду, другим законима и у Уставу ми бисмо морали озаконити да се *лични доходак* у задружним организацијама удруженог рада, без обзира како се зову, остварује не само по основу *текућег рада* већ и по основу својине као *минулог рада* тј. по основу уложених новчаних и других средстава, предмета рада и средстава за рад, и то у зависности од обима уложених средстава. То би исто требало омогућити и оним радницима у опште-друштвеним организацијама удруженог рада који би се одлучили да добровољно уложе дио своје штедње у акумулацију својих радних организација. Та варијабилна надокнада по основу (обвезница) својине дјеловала би изузетно мотивационо. У истом смислу требало би законски и уставно јасно регулисати стицање дохотка у заједничким улагањима, удруживањем рада и средстава, по основу како текућег рада тако и на основу својине, тј. уложених средстава у зависности од резултата заједничког пословања. Нема ту никаквог „Капитал-односа“, ничега супротног социјализму и самоуправљању. Напротив. Они који тврде друкчије могли би да оспоравају и потребу постојања камата у социјализму, односно надокнаде по основу зајма. А то би већ био тешки догматизам.

Историјска је одговорност свих нас, а посебно друштвено-политичких органа и организација, да учинмо да самоуправна привреда постане ефикасна и рационална, да

привредни субјекти у опште-друштвеној задружној и индивидуалној својини буду што више мотивисани, за што потпуније и што цјелисходније ангажовање свих расположивих фактора производње (радне снаге, техничких капацитета и природних ресурса) и да одбацимо сва догматска схватања и предрасуде, нарочито у погледу задружног и индивидуалног власништва над одређеним средствима за производњу, догматска схватања која коче стварање тих економских циљева.

Ми не смијемо дозволити да, због догми и предрасуда у овом а и другим доменима, учинимо нашу привреду неефикасном, нерационалном, са ниским привредним растом, високом незапосленošћу и инфлацијом на страним тржиштима, са ниским извозом, са трговинским и платним дефицитима и презадуженошћу. То не бисмо смјели због тога што би, прије или касније, таква неефикасна социјалистичка привреда и социјализам и самоуправљање постали неуспјешна и пролазна епизода у историји.

Стога бих и да закључим: задруге у пољопривреди, занатству и осталим областима, морале би дефинитивно и нормативно добити третман самоуправних организација удруженог рада, јер оне то де факто и јесу, и то као трајни а не прелазни облик организовања, чине друштвену заштиту у односу на разне врсте узурпација; задружно, колективно, у ужем смислу ријечи, власништво атрибут је социјалистичког власништва, поред опште-друштвеног власништва које као што сам рекао, треба чувати и даље развијати.

То је случај са ситном, индивидуалном (породичном, групном односно задружном) трговином укључујући ситну трговину (продавнице) пољопривредних артикала. То ниуком случају не би сметало ни социјализму ни самоуправљању ни потребама становништва, мада у овом, као и у осталим секторима, то смета истородним „самоуправним“ организацијама које не желе да буду изложене тржишној утакмици, која би показала нижи квалитет њиховог рада и пословности. У одсуству организованог друштвеног сектора за прометно и потпуно прихватање и дистрибуцију (на ширим просторима) сезонских пољопривредних производа, а и иначе, требало би реализовати индивидуални сектор привређивања, у том домену, уз предузимање нормалних законских и других обавеза према друштвеној заједници.

Досљедним спровођењем утврђене политике у односу на малу привреду, превазилажењем предрасуда и ограничења доградњом стимулативних привредно-системских рјешења и поједностављивањем административних рјешења (за добијање дозвола, локација и друго) требало би отворити много шире врата малој привреди у производној, услужној и трговинској сфери. Омасовљавањем мале привре-

де доћи ће до нових извора укупне акумулације, до повећања укупне производње, самозапошљавања и додатног осталог запошљавања, са мултипликаторским ефектима, до повећања и заостравања међусобне конкуренције и, следиствено томе, до повећања асортимана и квалитета роба и услуга и релативног смањивања њихових цијена а тиме и социјалних разлика.

У тражењу и организовању разноврсних модела привредних организација у области мале привреде, требало би показати више неспутане и лишене предрасуда иницијативе и маште. Један од могућих модела у организовању мале привреде, који би био од посебног теоријског али и практичног интереса, био би онај у коме средства за рад не би била у својини једног појединца већ би била и у групној, колективној, односно задружној, сувласничкој својини свих запослених радника. У том моделу би лични доходак свих запослених зависио од рада и резултата пословања али такође и од својине (која не би морала да буде подједнака). Такве привредне организације би могле да имају комплетну самоуправну унутрашњу организацију, своје самоуправне и пословодне органе, радне и друге законске обавезе као и све друге самоуправне привредне организације у друштвеном сектору.

Разлика би се састојала у томе што би у овом моделу сви запослени радници, као задругари, сувласници, преузимали потпуни финансијски ризик за резултате свог пословања. Претпоставити је да би такви својински односи били изузетан мотивациони фактор за боље привређивање, вишу продуктивност рада и већу ефикасност пословања. Да ли има разлога да тај облик организовања привредних организација, у коме су непосредни произвођачи — а не неко други — сувласници средстава за производњу, на којима они — а не неко други — раде, не третирамо као самоуправни?

Ми бисмо морали што прије операционализовати (у Дугорочном програму економске стабилизације усвојено) опредјељење да наши радници (у земљи и иностранству) и остало становништво (који не могу, не желе или неће да се баве малом привредом) могу појединачно да улажу дио својих личних доходака, односно штедње у привредне, прије свега, производне, организације друштвеног сектора. Ми немамо право да због било таквих предрасуда оклијевамо у том правцу, тим прије што се ту ради о великим средствима, о знатном проширивању акумулације тј. материјалне основе нашег удруженог рада и о врло значајном мотивационом фактору.

Треба, наиме, створити институционалне, тј. законске услове: прво, да радници који то хоће, могу дио свог личног дохотка односно штедње улагати директно у привредну организацију у којој су запослени, у виду додатне аку-

мулације, и по том основу добити обавезнице било са фиксним накнадом (већом од банкарске камате), било — што је далеко пожељније — са варијабилном накнадом у зависности од пословних резултата, и, друго, да наши радници у земљи и из иностранства и остало становништво могу да улажу своју штедњу у друге привредне, прије свега, производне организације с тим што им се не мора дати, право одлучивања, мада им се могло дати одређено савјетодавно право, а да самоуправна права радних колектива тако не би била ни на који начин окрњена. Смањило би се само кредитни однос и задуженост привреде и повећала акумулација. Не треба ни истицати да би ови додатни и непосредни видови улагања штедне становништва и производне токове друштвеног сектора, ниуколико не значе претварање друштвене својине у акционарску, дионичарску. Тако се само стварају услови за проширење друштвене својине.

Што се иначе тиче, саме акционарске, односно дионичарске, групе (оргачке, задружне својине, сувласништва), су својине, код нас постоје неразумијевања и предрасуде. Стога би овдје можда само требало подсетити да су неки познати социјалистички писци; Марксови савременици и претходници, замишљали социјалистичку привреду као привреду организовану у виду дионичарских (акционарских) радничких предузећа, гдје би радници који ту раде били сувласници својих предузећа. Таквим предузећима се по мом мишљењу не би могао негирати социјалистички и самоуправни карактер. Акционарска радничка предузећа се никако не смију изједначавати са акционарством у капитализму (гдје постоје, с једне стране, акционари капиталисти, сувласници средстава за производњу, који наравно, нијесу произвођачи, и с друге стране, најамни радници, произвођачи који капиталистима продају своју радну снагу.

Крајње недовољно искоришћен извор додатне акумулације представља мала привреда у индивидуалној, породичној, групној, односно задружној својини. Требало би одбацити, посебно у пракси, догматска гледања у погледу мале привреде у цјелини а посебно у погледу неких њених сектора (која су већа него у неким другим социјалистичким земљама са централизованом привредом.

„Непокривене“ банкарске кредите, као извор финансирања проширене репродукције, треба, економском политиком и системским рјешењима, радикално сужавати, тим прије што они, поготово у ситуацији ниске или негативне стопе привредне активности, дјелују, највећим својим дијелом инфлаторно.

Још оштрије треба поступити према врло раширеној појави тзв. међусобног „кредитрања“, куповини без плаћања тзв. „сивој“ емисији, као најтипичнијем виду, за тржи-

шну привреду неприхватљиве, финансијске недисциплине, која има шире и негативније посљедице, не само у погледу инфлације.

Страним кредитима као извору и облику финансирања проширене репродукције који су били хипертрофирани и не увијек намјенски коришћени, треба претпоставити улагања страног капитала, по правилу, у заједничке привредне, прије свега производне подухвате. При том би требало недогматски прићи најприје разматрању могућности директног страног улагања, под одређеним условима, временским орочењима и слично. У том погледу би требало конципирати економску политику и донијети одговарајућа привредно-системска рјешења.

Ради повећања укупне акумулације у нашој привреди и повећања толико потребне мотивације требало би смјелије и брже прићи реализацији ставова у погледу усмјеравања, улагања дијела личних доходака, односно индивидуалне штедње радника и становништва у проширену репродукцију својих или других, прије свега, производних организација друштвеног сектора, и институционалним рјешењима створити оквире да се и по том основу, као виду минулог рада, остварује додатни дио личног дохотка у фиксном или у варијабилном виду. Догматске предрасуде не би нас смјеле одвратити од коришћења тако значајног извора додатне добровољне акумулације која би, за разлику од штедње у банкама дјеловала мотивационо готово ако би накнада, тј. додатни дио личног дохотка, био варијабилног карактера.

Реалној акумулацији, тј. инвестицијама, претходи штедња, тј. новчана акумулација привредних организација и становништва. Штедња, тј. новчана акумулација привредних организација се, директно или са одређеним временским помаком (након депозита у банци) претвара, по правилу, у реалну акумулацију, тј. инвестиције, било у истим, било у другим радним организацијама. Штедња становништва која је депонована у банкама (штедионицама) користи се у великој мјери као новчана акумулација која се путем кредита привреди, претвара у реалну акумулацију, тј. инвестиције. Укупна штедња односно новчана акумулација гледано у цјелини знатно би се повећала ако би се издржало на прокламованој и усвојеној политици реалних позитивних каматних стопа, које би биле изнад стопе, које су испод инфлационих стопа, еродирају реалну вредност депозита и уштеда, дестимулишу штедњу, подстичу олако узимање кредита од стране становништва и привреде (јер је финансирање проширене репродукције узетим кредитима по негативној каматној стопи повољније него сопственом акумулацијом), подстичу исхитрену, нерационалну и претјерану потрошњу становништва и инвестоманију привредних организација, уносе неекономске



критеријуме у понашању и доношењу инвестиционих и других одлука. Оне, у ситуацији релативно ограничених робних фондова доводе до претјеране укупне ефективне тржишне тражње и до додатне инфлације. Стога би досљедно конципирана и спровођена политика реалних каматних стопа требало — што се тиче пасивних камата — да се подједнако односи на све депозиторе и на све врсте штедњи, депозита привредних и осталих организација и становништва. Она би, по мом мишљењу, требало да се односи и на неорочену штедњу и депозите, бар на нивоу тзв. позитивне нуле у односу на стопу инфлације.

Политика каматних стопа на кредите (узете код банака) морала би, такође, бити — кумулативно посматрано — реално позитивна. Ако је негативна она значи преливање дохотка других у корист узимаоца кредита. Међутим, она не мора па и не треба да буде линеарна. Она не треба да значи нити истовјетну нити за све узимаоце кредита реалну — тј. изнад стопе инфлације — каматну стопу. Селективна и диференцирана политика каматних стопа јесте оно за шта се треба заложити.

